

Д. ЛЕПЧЕСКИ

САМОСТОЈНА РАБОТА НА УЧЕНИЦИТЕ ВО НАСТАВАТА ПО ИСТОРИЈА

Цел и задачи на самостојната работа

„Училиштето кое ги оспособило учениците за самостојна работа, кое ги научило како се учи, има право да им задава да учат самостојно. Во спротивно учењето се претвора во мачење, во нерационално трошење на времето и силите и дава многу слаби резултати“,¹⁾ вели Ушински.

Самостојноста на личноста се состои во постојана тенденција индивидуата да се потпира на сопствените сили, да искажува сопствени мисли, сопствени барања, да донесува одлуки и да прави заклучоци. Важно е да знае личноста да ја организира својата работа, да биде иницијативна и самостојно да ги совладува пречките што стојат на пат за извршувањето на задачите. За учениците тоа значи самостојно планско учење, работа по одредена програма и содржина за самообразование, како да го пронајдуваат она што е битно, да создаваат одредени методи и навики за работа и учење без да им се диригира однапред. Имено, се бара самообразованието да биде една од основните задачи во наставниот процес, како дел од општото образование.

Учениците уште од I одделение, преку разни форми на работа, се учат на самостојна работа. За наставата по историја е важно од I одделение децата да се учат на самостојно мислење за да можат да ги разберат подоцна причинско-последичните врски во стварноста и за користење на знаењата во практиката. Затоа уште во одделенската настава треба да се создаваат такви услови за работа. Учителот да му овозможи на ученикот самостојно да мисли и работи, систематски да се оспособува да ги решава проблемите што ги наметнува наставата, а посебно историската настава која што е по својата суштина, главно, апстрактна. Децата во процесот на учењето се стимулираат да ги искажуваат своите мисли, да проценуваат и да донесуваат определени заклучоци. Осамо-

1) Р. Теодосић: „Педагогија“, Београд, 1962, стр. 142.

стојувањето е побрзо и поефикасно ако се изградува верба во силите, ако се создава траен интерес за стекнување на нови знаења и продлабочување на постојните, ако ученикот биде способен да креира.

Ако се одвивала работата планомерно и систематски тогаш на наставникот ќе му биде полесно во одделението, кога почнува да се учи предметот историја, со учениците да почне да ги анализира историските настани, да создава умеења и навики, учениците подобро ќе ги откриваат фактите и врските меѓу нив, ќе ги откриваат причините и оценуваат последиците на историските настани. Во спротивно, ако оцени наставникот по историја дека учениците немаат потребна основа за самостојна работа, тој треба од почетокот систематски да работи за нивното оспособување и тоа да биде негова важна работа во образовниот процес. Оспособувањето на ученикот за самостојна работа е од посебна важност за неговото натамошно интелектуално созревање, пред сè во пубертетната и пост пубертетната доба, кога кај него се формира посебно чувство за своја личност, настојување за еманципација, отпор против авторитети и др. Наставникот по историја веќе треба по сигурно да му овозможува на тој ученик слободно да се искажува, да заклучува и да ги актуелизира настаните, својот став да го брани и со аргументи, да придонесува за создавањето на исправно уверување во тоа што се учи и што треба да се знае.

Самостојноста на ученикот во учењето тогаш се изразува, меѓу другото, и во способноста самостојно да мисли, да стекнува нови знаења и да решава задачи, самостојно да се служи со учебник, печат, литература, карта, слика, шема, карикатура и др.; самостојно да ги извршува задачите што се поставуваат на часовите по историја и вончасовната активност; самостојно да се служи со библиотека, архив, музеј; самостојно да изготвува реферати, домашната работа од завршниот испит; семинарски работи; самостојно да води разговор и да извлекува заклучоци и др.

Самостојната работа на часовите по историја

„Безмилосен е секој учител кој им задава на учениците работа, а доволно не им објаснува како треба да работат, ниту им помага при нивните први обиди, туку ги остава да се мачат и патат, а кога истото ќе го сработат како што не треба тогаш се разбеснува. Зар тоа не е мачење на децата.“²⁾

Според учењето на педагогијата навикнувањето на децата самостојно да учат е поважно и од самото учење. Затоа наставниците се присилени да ги научат децата како да учат а потоа да ги пуштат сами да учат.

²⁾ Ј. А. Коменски: „Велика дидактика“, Београд, 1954, стр. 127.

На часовите по историја учениците би требало да се оспособуваат самостојно да ги обавуваат следниве видови на самостојна работа: да одговараат на прашања, да учествуваат или сами да го изготвуваат планот на табла, при анализа на некој настан сами да ги бараат причините и последиците и да обопштуваат, да прават рецензија на домашната работа или реферат, да прават тези или конспекти при изучување на одредени теми и др.

Часовите по историја имаат посебно важна задача да ги научат учениците историски да мислат и да го сфатат закономерниот развој во процесот на развојот на човечкото општество. Решавањето на проблемски задачи посебно може да помогне во таа насока. На пример, кога се изучува Карпошовото востание, учениците се поттикнуваат на размислување: зошто Карпош имал толкаво влијание меѓу селаните и на што се должат неговите успеси, а на крајот пропаѓа востанието? Проблемските задачи можат да се постават веднаш во почетокот на часот пред да отпочне основната обработка на новиот материјал, или на крајот од часот кога се прават посебни заклучоци. На пример, кога се обработува наставната единица — II заседание на АВНОЈ, на учениците се поставува посебна задача да размислуваат: зошто II заседание на АВНОЈ има посебно важно значење за македонскиот народ? Кога се обработува Илинденското востание, на учениците во текот на часот им се поставува задача, за размислување: што ги натерало народностите заедно со Македонците да учествуваат во востанието за ослободување на Македонија од турско ропство? Кога се предава наставната единица — Ширењето на социјалистичките идеи во Македонија, на крајот од часот на учениците се задава проблемско прашање: зошто во тоа време не се создаде единствена социјалистичка партија во Македонија? Такви прашања има уште. Тие, главно, можат да бидат за барање на причините и последиците, за споредување на новото од старото, за откривање на закономерноста, за оценка на одделни политички, економски и културни движења, за оценка на личноста и улогата на масите во историјата и др. Решавањето на тие задачи ќе придонесе да се поттикне активност на учениците и самостојното мислење. Можат и треба учениците и сами да поставуваат прашања и да одговараат, да откриваат моменти и настани што се за нив помалу познати или современи, па дури и такви што треба да значат перспектива. Со други зборови тие треба да се оспособат да вршат актуелизирање на настаните од минатото.

Една од формите за осамостојување на учениците на часовите по историја е и предавањето на планот за работа во време на часот. Ако е структурата на планот логична, преку правeњето на планот се поттикнува мисловниот процес, учениците се здобиваат со умешност правилно да ја усвојат логичната структура на темата, да ги откриваат врските и законитостите на појавите и собитојата да го двојат главното од споредното и да работат порацио-

нално. Планот се прави заедно со учениците, во зависност од нивната возраст и оспособеност да учествуваат или сами да прават план. Правењето план на табла треба да помогне на учениците за самостојно да прават свои конспекти за учење на лекциите, тези за домашна работа и реферати, забелешки од предавања што ги слушаат и др.

Кога одговара еден ученик на часовите по историја другите ученици се должни да го следат и да го проценуваат одговорот и по потреба да го рецензираат. Тоа значи да е оценат и критички и аналитички, што е пропуштено, што е погрешно искажано и каква е оценката. Наставникот може да допушти во своето излагање некои пропусти, учениците да го исправат или да оценат на крајот. Така се осамостојуваат да бидат мисловно активни за време на часот — историски да мислат. Ученикот треба да биде способен да бара, да се увери во степенот на точноста на тоа што се учи, како и самостојно да открива знаења и факти. Добиените знаења да умее да ги систематизира и диференцира.

На часовите по историја учениците треба да се навикнуваат да изработуваат и одделни таблци, скици, шеми, дијаграми, историски карти и др. Откако ќе се оспособат за тоа се остава самостојно да извршуваат такви активности вон часовите.

„Најповеќе и највредно што може да му се даде на човекот е образованието што може широко да се примени и што овозможува полесно преминување од образованието кон самообразование и од самообразование кон повисок степен на образование.“³⁾

Таков начин на работа има за задача да се бори против практиката на учењето со застрашување како единствен метод за работа и против вербализмот во наставата што ги пасивизира учениците.

Самостојната работа со учебник и друга литература

Сè уште учебникот е основно помагало за учениците. Најголемиот број ученици за часови исклучиво се подготвуваат од учебник и за нив тој всушност претставува најважно помагало во наставниот процес. Учебникот е и главен помагач на наставникот, за неговото подготвување за часови. Меѓутоа, не значи дека секој учебник е тоа, дека е секој учебник подеднакво користен.

Класичниот учебник обично го дава целокупниот материјал од одделна тема, односно наставна содржина што се бара по наставната програма, а тоа води кон подржување на пасивниот однос на ученикот во наставниот процес. Нашата цел е повеќе да се задржиме на работен — современ учебник што инсистира на

³⁾ Др. Тихомир Продановиќ: „Настава и самообразование“ — списание „Наша школа“, 3—4, 1965 година (Београд).

развивање на мислењето и активирање на учениците, а со тоа помага да се развива неговото осамостојување во работата. Таа улога може да ја има пред сè учебник што ја содржи потребната дидактичка апаратура: прашања, задачи, проблеми за решавање, вежби, хронолошки и синхронични табелици и др., што треба да бидат така композирани за да создадат кај учениците навики за учење и техника за самоучење. Такви учебници од учениците бараат поинтензивна работа, меѓутоа таа работа е педагошки оправдана, порационална и поефикасна. Според тоа учебникот треба да им создава на учениците можности за посамостојно да ги совладуваат наставните задачи и кај нив да ја стимулира самостојната интелектуална работа. Напротив, учебниците во кои што не се решени теоретските и практичните задачи, каде што нема споредување, каде што не се согледани причините и последиците, како и заклучоците, ја ограничуваат самостојната дејност на учениците.

„Во современите учебници се афирмира и практикува, систем на одделни задачи и соодветни упатства учениците да се стимулираат да користат дополнителни извори на знаења, и тоа: читање на прирачна литература, учебници од други предмети, автентични текстови и документи поместени во учебникот (што е честа практика во издавањето на учебниците) задачи за набљудување, експериментирање и конструирање, задачи на слушање разновидни средства на информирање и др.“⁴⁾ За самостојната работа со учебникот потребна е соодветна подготовка. Пред сè наставникот треба да ги запознава учениците со структурата на учебникот: на колку делови е поделен, колку теми содржи секоја целина, односно лекции во секоја тема и кои се основните мисли и насоки во одделни тематски целини. Учениците однапред треба да се научат да прават план за обработка на содржината, да умеат да ги разликуваат фактите од општата содржина.

Учениците треба да се навикнуваат самостојно да се користат со учебник уште во основното училиште. Тие преку посебни задачи се насочуваат да ја разберат суштината на лекцијата. Во тек на наставата треба да се создаваат такви активности што ќе го доведат ученикот да биде во состојба самостојно да согледува, испитува, мисли и решава проблеми што му ги наметнува содржината. На пример, од учениците се бара од една лекција да изучат најважни прашања, мисловни целини, да создаваат план и усно или писмено да ја изнесат целината од прочитаниот текст. Можно е лекцијата да се дели на одломки што ќе ги учат учениците по групи. Групите работат самостојно со задача да го двојат битното, да подготвуваат куси тези по најважната содржина. По одредено време, по свршената работа, еден ученик известува а другите

⁴⁾ Анатоли Дамјановски: „Савремени учебник“, Београд, 1970 год. стр. 26.

дополнуваат. На крајот се бара рецензија за свршената работа од одделни ученици, а потоа се врши обликување на содржината што е обработувана.

За таква активност не се погодни сите лекции. Повеќе се погодни лекциите што се со слична обработка и што можат да се спроведуваат. На пример, ако е добро совладана содржината за грчката култура, тогаш слободно може да се допушти од учебникот, на час, самостојно да се обработи римската култура. Ако е добро совладана содржината за Првото српско востание, може да се допушти самостојно да се обработува содржината за Второто српско востание. Исто така ако е добро обработена содржината за потпаѓањето на Македонија под турска власт, може да се допушти самостојно да се обработува содржината за потпаѓањето Србија под турска власт итн. Со други зборови од учениците треба да се бара самостојно да го издвојуваат битното од споредното, да се изврши споредување, да се откријат причинско последичните односи, да се направат потребни заклучоци и оценки, да се групира содржината и на крајот да се систематизира и осмисли материјалот за да има доволно основа за стимулирање и ангажирање на ученикот.

Ако научат учениците да се служат со учебникот тоа ќе им помогне да се служат со него и кога е отсатен наставникот или, пак, кога претходно се подготвуваат за часови. Значи, новите знаења треба да се темелат врз стари. Штом се прекине врската учениците губат интерес и желба самостојно да учат и го обвинуваат наставникот дека сакал да ги оптовари со задачи што е негова должност за извршување. Впрочем, има и такви, вистина ретки, случаи кога наставникот ги задолжува учениците сами од учебникот на час да учат без смисла и организација. Такво механичко користење на учебник, без да им бидат силите насочени и мобилизирани за смислено правилно користење на учебникот, не само што е непотребно туку е и за осуда. Насочувањето на учениците самостојно да го користат учебникот на часовите по историја, без разлика на која возраст се тие, има задача да ги оспособи со него да се служат и надвор од часовите. Тоа значи дека наставникот е задолжен да го оспособи ученикот да се користи со учебникот и во поголемата возраст.

„Современиот учебник го решава прашањето на својот однос кон вонучебничката литература на тој начин што кога е тоа потребно упатува на пошироки извори (изворни дела, речници, енциклопедии и др.) што ги вежба учениците на ефикасно учење. Всушност добриот учебник, во подолг временски континуитет постепено се исклучува како неопходна неминовност пренесувајќи ги своите функции на другите пишани информации на повисок степен.“⁵⁾

⁵⁾ Д-р Раде Ничковиќ: „Современи учебник“, Београд, 1970 год. стр. 6.

Сите видови на историска литература си имаат свое посебно значење и примена во наставата по историја без разлика дали се користат како историски извор или како дополнително средство. Преку читањето и оценката на користењето на уметничката литература се развива критичноста кај учениците, умеенето да се оценува работата и мислењата, т.е. да се подложи на сестрана проверка сè што е напишано. Ученикот треба да се оспособи да знае и самостојно да се откаже од сите претпоставки кои не се аргументирани, да се оспособи да открива нови знаења и факти, да анализира, да оценува и да доаѓа до вистината.

Уметничката и историската литература може да се користи само ако е добро планирана и ако на време се извршат сите подготовки. Пожелно е учењето да биде во корелација со наставата по македонски јазик и другите јазици и предмети, со цел здружено да се делува за да се поттикнат учениците на самоучење, односно самообразование, што би требало да биде основна задача. Имено, аналогно на читањето, односно користењето на учебникот, учениците при користењето на уметничкото дело треба да прават изводи и заклучоци што ќе им помогнат за развивање на историското мислење, за проширување и продлабочување на изложеното на часот.

Оспособување учениците самостојно да се служат со учебник и друга историска и уметничка литература, е претпоставка учениците да се упатат на самостојно служење со печат и со други средства за информации. Се разбира дека постојат одделни специфичности, меѓутоа ако е кај учениците развиено историско мислење не ќе им биде тешко критички да оценат што е вистинито и што треба да се прими а што да се отфрли без разлика од каде доаѓа. За осамостојувањето на учениците помага и користењето на други наставни средства, како што се: карта, слика, карикатура, портрет и други илустрации. Секое користење на одделно наставно средство си има свое значење и придонес за осамостојувањето во работата на учениците. Методите за оспособувањето на учениците самостојно да се служат со одделни наставни средства се различни и повеќе или помалу познати. Не е наша намера поодделно овој пат да се задржуваме посебно за секој проблем.

Самостојно користење на библиотека, музеј и архив

Учениците покажуваат желба да се запознаат со непознатото, со она што претставува вредност и старост. Таа желба најдобро може да се оствари со работа во библиотека, музеј и архив. Нивниот интерес може да се искористи за тие на време да сфатат дека работата во библиотека, музеј и архив е неопходна за натамошното нивно самообразование. Затоа наставникот на учениците треба да им ги даде основните упатства за работа, да им објасни

што се архивски и музејски документи, архивски фонд и регистар и како да се користи со нив. Се разбира учениците треба да сфатат дека не ќе можат секојпат во архив и музеј да најдат полн одговор за проблемот што сакаат да го обработат. Меѓутоа, ако сфатат дека до вистината најдобро може да се дојде со работа во архив и музеј, тогаш не ќе им биде тешко да ги совладаат пречките и преку напор да се навикнат на самостојна работа.

Наставникот по историја треба да биде добро известен за книжниот фонд во библиотека во училиштето и во местото каде да ги упати учениците на потребната историска литература. Пред сè тој треба да ги одведе во библиотека и да ги запознае како треба да се служат со каталог на книгите и што значи сигнатура на делото. Секако дека треба да им објасни и како да се користат со енциклопедиите и мемоарската литература, а посебно со нивната идеолошка насоченост.

За успешно самостојно исполнување на поставените задачи многу е важно учениците правилно да бидат воведени во методологијата на работењето. Предуслови за тоа се: правење изводи, конспекти и реферати преку користење на изворен материјал, изработување на тези и др., што треба да биде предмет на самостојна работа на ученикот во музеј, архив и библиотека. Работата се прегледува, се подложува на рецензија во класот и конечно се оценува. Во никој случај ученикот не треба да се декуражира од работата и да отстапи од работа. Напротив, тој се пофалува ако е успешна работата, односно се упатува на нови напори ако има празнини или ако не е до крај успешна работата. Крајниот ефект мора да биде: ученикот да навикне самостојно да се користи со библиотека, музеј и архив.

Во последно време сè повеќе се шири една позитивна иницијатива во нашите училишта. Се создаваат библиотеки со историска литература, историски збирки, кабинети и музејски катчиња. Нив ги подигаат и со нив раководаат ученици што е мошне корисна практика за нивното осамостојување на работата. Има доста примери кога и лично учениците се поттикнуваат за создавање на свои библиотеки и мали историски катчиња од собран материјал на старини, печат, исечоци од литература и др. Секако дека се тие примери што треба да се подржуваат како мошне важно средство за осамостојување на учениците и поттик за умножување на таквите форми на вончасовна активност.

Домашните задачи како средство за осамостојување на учениците

Од како се учениците осамосталени на часовите самостојно да прават тези и конспекти од одделни содржини, тогаш тие можат дома да работат и посложени домашни работи: реферати,

домашна работа од завршниот испит, семинарска работа и др.

Домашните задачи треба да бидат правилно одмерени според можностите на учениците: доволно да ги ангажираат и активираат во согласност со нивните можности, за да ја подигнат нивната доверба во самостојната работа. Исполнувањето на задачите во многу зависи од односот кон работата на ученикот и наставникот. Имено, потребен е сериозен однос кон домашната работа, воведување на ученикот во методологијата на домашната работа по историја, прегледување и контрола за точноста и редовноста и самостојноста. Прегледот на една домашна работа, во класот, треба да значи насочување и поттик за авторот на домашната работа и сите ученици што ја слушаат или ја вршеле рецензијата. Целта е учениците да научат самостојно да се движат во материјалот, да се стимулира интересот за проширување и продлабочување на знаењата, умеења и навики, да се оди од полесно кон потешко, од помалите кон поголемите, од помош на наставникот кон заедничка работа со учениците и осамостојување.

Посложена фаза од домашна работа е правењето на реферати и домашна работа за завршниот испит. Една од мошне значајните форми на наставна работа за поттикнување и развивање на самостојната работа на учениците и нивното оспособување за оваа работа, претставуваат семинарските форми на работа.⁶⁾

Со работа на реферат, или семинарска работа, како и домашната работа од завршниот испит се бара учениците да покажат знаења и способности за користење на литература, до која мера ги совладале елементарните познавања на материјалот што се обработува, какви креативни способности дошле до израз и сл. Од една анкета што ја изврши Републичкиот завод за унапредување на школството оваа година во нашата Република, на прашањето: „Дали има несамостојно работење на домашната работа“? — од 342 анкетирани ученици — матуранти, 63,4⁰/₀ се искажуваат дека има несамостојно изработување на домашната работа. Причините се бараат во недоволната помош на учениците од страна на наставниците и нивната неспособеност да работат таква работа. На прашањето: „Во кои наставни предмети имавте можност повеќе да изготвувате самостојна работа“? — само 10,9⁰/₀ од анкетираниите ученици одговараат дека по историја работеле самостојна работа. Овие бројки доволно зборуваат дека за наставникот претставува исклучително одговорна задача подготвувањето на ученикот за самостојно изготвување на реферати, конкретно историски теми.⁷⁾

Многу е важно учениците да сфатат дека вредноста на самостојна работа не е во тоа од колку страници ќе биде темата, туку

⁶⁾ Радован Теодосић: „Педагогија“, Београд, 1962 год.

⁷⁾ Д. Лепчески: „Просветен работник“, бр. 337, Скопје, 1970.

во тоа дали ја сфатиле методологијата на работата и врз основа на тоа дали ја извршиле успешно наменетата задача. Успехот зависи од тоа колку се учениците истрајни во работата, колку се способени исправно да ја набележат и се користат со апаратура, да прераскажуваат со свои зборови и да формираат свои погледи и стил. Во спротивно, ако препишува, ученикот се учи да прави плагијат што може да остави многу негативни последици во животот на младиот човек.

Со оспособувањето на ученикот за самостојно изработување на домашната задача го крепиме неговиот психички развој и интелектуалното осамостојување, кај него се формира посебно чувство за достоинство на личноста, настојување за еманципација и отпор против слепо копирање на авторитети.

Работата во слободните ученички активности, а посебно работата на историските секции во училиштето е важна форма на активност што може да придонесе за самообразование на учениците. Меѓутоа, тоа е тема што бара посебен третман и обработка и овој пат на неа нема да се задржиме.

Значи, училиштето треба да создаде такви услови за работа што ќе ги доведат учениците во состојба самостојно да согледуваат, испитуваат, да мислат и решаваат проблеми што ги наметнува наставата по историја, а потоа и животот. Наставникот по историја треба да ги стави учениците во услови самостојно да мислат и да ја организираат својата работа без да им биде гушена иницијативата, постепено да ги води кон потешки и посложени задачи во зависност од психофизичките способности, од нив да воспита личности способни самостојно да откриваат нови знаења и факти, да ги систематизираат и диференцираат и критички проценуваат. Тоа значи дека процесот за образование не треба да биде врзан за еден период од животот. „Во појмот образование треба да се воведо принципот на континуитет во просторна и временска смисла... Основното образование да биде само увод во подоцнешното школување. Ако индивидуата излезе од училиште без желба понатаму да се самообразува, во тој случај училиштето не ја остварило целта. Училиштето, впрочем, треба да создава навика за самообразование“.⁸⁾

Нашето самоуправно општество бара способни личности што непречено ќе можат да одговорат на современите задачи, што ќе бидат способни да се вклучат во животот, со својата интелигенција да бидат способни да креираат и кога е потребно да прифатат и да извршуваат потешки и поодговорни задачи. Историската настава треба и може да одигра посебно важна и одговорна улога во таа насока.

⁸⁾ Лангран, познат стручњак, запослен во УНЕСКО во Одделението што се бави со училиштата на иднината.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Т. К. Жикалкин: „Како научити ученике да самостојлно решавају задатке“ — „Наша школа“, 7—8, Београд, 1965 год.
2. А. Дамјановски: „Самостојноста кај децата и нејзиното поттикнување и формирање“ — „Родители и деца“, Скопје, 1970.
3. Д-р Тихомир Продановић: „Настава и самообразование“ — „Наша школа“, 3—4, Београд, 1965 год.
4. Милан Баковљев: „Улогата на самостојното логично мислење кај учениците во процесот на здобивањето со знаења во наставата — „Просветно дело“, 5—6, Скопје, 1954 год.
5. А. Дамјановски: „Функцијата и физиономијата на учебникот во процесот на современата настава“ — „Современи учебник“, Београд, 1970 год.
6. Д-р Раде Ничковић: „Теоретско-методолшки аспекти стварања, процувања и усавршавања учебника и литературе“, „Современ учебник“, Београд, 1970 год.
7. Иордан Шопов: „Вопросы учебно воспитательной работ по истории“, Москва, 1969 год.
8. Едо Јанчек: „Осамостаљење ученика кроз наставу повијести у основној школи“ — „Историјски преглед“, Загреб, 1969 год.
9. В. Данилов: „За активирање на учениците во наставата по историја“ („За активирање на учениците при обучението“) Софија, 1964 год.
10. Радован Теодосић: „Семинарски облици рада“, „Педагогија“, Београд, 1962 год.